

A MODERN VALLÁSOSság MEGKÖZELÍTÉSI LEHETŐSÉGEI

Korunk vallásosságát sokféleség és összetettség jellemzi, emiatt megközelítésére a hagyományos módszerek egyre kevésbé alkalmasak. Az átfogó és egyetemes vallási kultúra megszűnése a vallás pluralizálódásához, az egyéni vallásosság jellegének megváltozásához vezetett.

Az összehasonlító szociológia egyik legnagyobb problémája, hogy adott fogal-
maknak a kutatók különböző tartalmakat tulajdonítanak, ami azután igen megne-
hezíti a téma értelmezését, a különböző terminológiák egybevetését. Tapasztalata-
ink szerint ez a helyzet a vallásossággal kapcsolatban is. Elég utalni a különböző
típusú kérdésekre kapott eltérő eredményekre vagy a „maga módján” típusú vallá-
sosság eltérő értelmezéseire. Tanulmányunkban klasszikus és modern módszerek
felhasználásával próbálunk tisztább képet rajzolni a modern vallásosság megköze-
lítési lehetőségeiről.

A téma feldolgozásakor három olyan modellre támaszkodtunk, amelyek mind-
egyike a modern típusú vallásosságot próbálja bemutatni. Mindhárom elmélet al-
kalmas a mai vallásosság összetett voltának, változatos típusainak megragadására.
Az első modell a vallásosság dimenzióinak kialakításán keresztül mutat rá szerte-
ágazó komplexitására, a vallásosság különböző területeinek önállóságára. A máso-
dik modell a vallásosság változását egyéni és intézményes szinten a vallás lehető
legáltalánosabb megközelítésével, sztereotipizálás nélkül vizsgálja. A harmadik
modell az egyházhoz kötődésből kiindulva, ugyanakkor a vallásosság egyéb válto-
zóit is figyelembe véve különít el típusokat.

Ismeretésüknél törekszünk annak bemutatására, hogy miben hoznak újat e mo-
dellek a korábbiakhoz képest, melyek a használhatóság korlátai és milyen eredmé-
nyekre jutunk általuk a hazai vallásosság elemzésében.

Az ötdimenziós vallásmodell

Glock és Stark modellje mérföldkö volt a vallásosság szociológiai kutatásának tör-
ténetében. A korábbi egydimenziós kutatásokhoz képest a vallásra mint összetett
jelenségre tekint ez a felfogás. A korai vizsgálatok többnyire egy-egy kiválasztott
mutatóval azonosították a vallásosságot, így például az Istenbe vetett hittel vagy a
templomba járás gyakoriságával. Mások kizárólag a vallási önbesorolás valamelyik
fajtájára támaszkodtak. Noha ezek is feltétlenül fontos tényezők, Glockék felismer-
ték, hogy a vallásosság nem ilyen egyszerű dolog: különböző, egymástól jól elkü-
löníthető területei vannak, amelyeket a vallásosság dimenzióinak neveztek. A

Glock–Stark-modell öt ilyen dimenziót határol el, a hit (ideológiai dimenzió), vallásgyakorlat (rituális dimenzió), vallási érzés, élmény (élmény és tapasztalat dimenziója), vallási ismeretek (intellektuális dimenzió), és a mindennapi élet vallásossága (következmény dimenzió) szerint.

A szociológiailag mérhető hit kategóriája azon a tényen alapul, hogy minden vallás hittételek rendszerére épül. A hit mérése tehát eme vallási doktrínák elfogadását-elutasítását vizsgálja. Ezek a kérdések azonban többnyire nem foglalkoznak magának a hitnek a jelentésével, a vallásos hit különböző típusaival, az egyes hittételek súlyával.

A vallásgyakorlat kategóriájába tartoznak az egyes vallások rituális és egyéb vallási töltetű cselekedetei. Leggyakrabban az egyházi részvételt értik ezen, így tehát ez a dimenzió leginkább az intézményesült keretek közt gyakorolt vallásossághoz kötődik. Kérdés persze, hogy a „maguk módján” vallásosak ebből a szempontból hogyan értelmezhetők.

A vallásos élmény dimenziója azon a feltevésen alapul, hogy a vallásos egyének sajátos lelkiállapotba kerülhetnek, amelyet vallásosságukkal hoznak kapcsolatba, és ezek az élmények a hétköznapi valóságtól többnyire elvonatkoztatottak. E dimenzió mérése igen nehéz, a kutató akadályokba ütközik a jelenségek pontos leírásánál, kategorizálásánál.

Az intellektuális dimenzió a vallásos ismeretek mértékét méri, ezáltal szoros kapcsolatban lehet az ideológiai dimenzióval. Hinni ugyanis csak abban lehet, amiről valamilyen fogalma van az embernek. Ugyanakkor erősen korrelál a műveltségi szinttel is, hiszen a vallási ismeretek jelentős hányada az általános műveltség része.

A következmény dimenziójában az előző négy tényező szekuláris hatásait vizsgáljuk az egyén életében. Két részre oszthatjuk e hatásokat: egyfelől azt sorolhatjuk ide, amit az egyén vár el a vallástól (pl. lelki nyugalom, harmónia, örök élet stb.), másrészt azt, amit neki kell teljesíteni (többnyire az erkölcsi szabályok betartása).

A modell arra az alapkoncepcióra épül, hogy a modern posztindusztriális társadalomban az egyes dimenziók függetlenednek egymástól. Ha valaki az egyik dimenzió alapján vallásosnak bizonyult, ebből egyáltalán nem következik, hogy más dimenziók alapján is így lesz. Az egyéni preferenciáktól függ, hogy ki melyik dimenzióban milyen attitűdöt mutat.

Az ötdimenziós modell jól rávilágított a modern típusú vallásosság egyik fontos jellemzőjére: a vallásosságot nem tekinthetjük többé egységes jelenségnek. Különböző megnyilvánulási formái vannak. Ugyanakkor ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy maga a vallás hullott volna darabjaira. Arról van szó, hogy az intézményes keretekről távolodó vallásosság az egyén képére formálódik. Ma is vannak – ha csekély számban is – olyanok, akik minden indikátor alapján erősen vallásosnak mutatkoznak. Kérdés, hogy őket nevezhetjük-e az „igazi” vallásosoknak, vagy, másként fogalmazva, ők csupán az igazán tradicionálisan vallásosak csoportját alkotják?

A vallásosság típusainak kialakításával azonban adós a modell. Az individualizálódás is kialakíthat jellemző típusokat, ezekkel azonban már nem foglalkozik ez a

módszer. Erre már csak azért is alkalmatlan, mert mindegyik dimenzió esetében több teljesen helytálló indikátor is elképzelhető, semelyikről sem lehet állítani, hogy kizárólagos jellemzője az adott faktornak. Tehát maguk a dimenziók sem egységesek, ami nagyban megnehezíti operacionalizálásukat.

A különböző mércék igen különböző adatokhoz vezetnek, ami az összehasonlítást és a dimenziókból típusok kialakítását esetlegessé teszi és csökkenti érvényességüket. Úgy tűnik, hogy a vallásosság típusai nem az egyes dimenziók mentén alakulnak ki, tehát a modell nem alkalmas tipizálásra. A változó vallásosság megragadására sem alkalmas a módszer, mivel az éppen azokat a sztereotip kereteket feszíti szét, amelyekkel végül is az egyes dimenziókat kialakították. Ezzel szemben jól használható a vallásosság komplex voltának szemléltetésére.

A vallásosságban bekövetkezett változások mérése sztereotipizálás nélkül

Mady A. Thung holland kutatócsoportja a nyolcvanas években kísérletet tett a vallásosságban bekövetkezett változások megragadására, mégpedig nem csupán egyéni, hanem a vallási intézmények szintjén is¹. A vallásosság változásának vizsgálata véleményük szerint nem szorítkozhat az egyénekre, hiszen változnak a vallási intézmények és az emberekhez fűződő kapcsolataik is. Munkájuk Peter R. Berger és Thomas Luckmann tudásszociológiai megközelítésének² módszertani folytatása.

A változások kimutatásához egyrészt olyan embereket kérdeztek meg, akik azt állították magukról, hogy az utóbbi öt évben vallási meggyőződésükben változás következett be³, másrészt igyekeztek elkerülni a hagyományos sztereotip kifejezéseket, emellett az alternatív válaszlehetőségek és nyitott kérdések lehetőséget biztosítottak az újabban felmerült jelenségek feltérképezésére.

Kiindulásképpen a vallásosság három, intézményekhez nem kötődő, általános összetevőjét különítették el: a „hitek” a végső valóság létére és természetére vonatkozó, empirikusan nem ellenőrizhető állítások; az „értelmezések” az élet, szenvedés és halál vélt értelmére vonatkoznak; az „értékek” a kíváncsiságról való kifejezett vagy hallgatóságos felfogást testesítik meg.⁴

A vallás összetevői különböző világnézeteket alkotnak, melyeket a kiválasztott állítások alapján faktoranalízis segítségével mutattak ki. A kapott faktorok a következők: kifejezett keresztény világnézet, szociális-radikális világnézet, polgári etika, elmélkedés, agnoszticizmus, általános teizmus (tapasztalaton túli valóság felismerése), az élet élvezete, önmegtágadás. A kifejezett keresztény világnézet, az agnoszticizmus és az általános teizmus hit-faktoroknak nevezhetők, az elmélkedés és önmegtágadás a „világiasság” ellenpólusai (átfedésben vannak annyiban, amennyiben fontosnak tartják az anyagi testből való felszabadulást), a polgári etika, a szociális-radikális világnézet és az élet élvezete érték-faktorok.

A hitet tartalmazó tradicionális világnézetek közül a kifejezett keresztény világnézet volt a legkevésbé, az általános teizmus a leginkább népszerű. A tradicionális érték-faktor, a polgári etika kevésbé népszerű, mint más érték-faktorok, valószínűleg hanyatlóban van. Ugyanakkor ezen tradicionális orientációk erős, könnyen megfigyelhető faktorok, ami azt mutatja, hogy még mélyen gyökereznek a megfigyelt populációban.

Felmerül a kérdés: mi más van kialakulóban, ha a tradicionális orientáció hanyatlóban van? Semmilyen más hit nem lépett a tradicionális keresztény és általános istenhit helyébe, ugyanakkor a nyílt kérdések rámutattak valamiféle kíváncsiságra, keresésre, nyitottságra. Az értékek területén pedig az önmegtagadás és az elmélkedés együtt tárgyalhatók, mint valami újnak a jelzői. Ezek a mintában legkevésbé népszerű faktorok elsősorban az új vallási csoportokban tűnnek fel.

A vallásosság összetevőinek tartalmi változásait és az összetevők kölcsönös összefüggésében bekövetkezett változásokat egyéni szinten figyelték meg, ebből vontak le következtetéseket az intézményesülésre, a vallási intézményekhez kötődésre és az intézmények szerepének változására vonatkozóan. A következtetés alapja az a feltevés, miszerint a vallásosság összetevőit jellemző koherencia megbomlása egyúttal az intézmények leépülését jelenti, a koherencia erősödése pedig intézményesülésre utal⁵. Figyelembe véve, hogy egy adott világnézet teljességének foka az intézményesültség fokát jelzi, a mikro- és makroszint összekapcsolható. A kapott eredményeket a Hollandiában végbement társadalmi változások és a korábbi helyzetet elemző kutatások összefüggésében elemezték⁶.

A vallásosság összetevői vizsgálatának eredményei között a hiteket tekintve a kutatás – mivel sok válaszadónak szubjektív képe volt a végső valóságról – megerősítette Berger és Luckmann tézisé, miszerint a vallás egyre inkább szubjektív válik. Az ateizmus, materializmus és agnoszticizmus nem voltak népszerű világnézetek. Az Istennel kapcsolatos alternatív válaszokban az immanenciát és transzcendenciát tekintve ellenállás tapasztalható a kettősséggel szemben: a válaszadók többsége úgy gondolta, hogy Istent elsősorban magunkban kell keresni, nem kívül (immanens beállítottság). Amit még ki kell emelnünk, az az immanens jelentés esetén feltűnő, Isten és ember egységét hangsúlyozó monista irányzat (eszerint az ember isten, vagy Isten része).

Az értelmezések esetében a válaszadók megerősítették, hogy az életnek célja van, melyet mindenkinek magának kell megtalálnia. Leginkább az általános megfogalmazásokat és az immanens értelmezéseket támogatták.

Míg a hiteket és az élet értelmezését elmosódott jelentések jellemzik, a szenvedés és halál értelmezésében a világos, pontos jelentések a meghatározók. Luckmann szerint a modern ipari társadalomban a halál még csak alárendelt témaként sem merülhet fel. Ezt némiképpen megerősítette ez a kutatás, a halállal kapcsolatban itt a passzív szemlélet a meghatározó. Ezzel ellentétben a szenvedésről egyre általánosabb az a nézet, hogy fel kell venni a harcot ellene.

A támogatott értékek többsége immanens érték volt, kiemelendő a családi, egyéni és általában az emberi boldogság szerepének hangsúlyozása. A támogatott transzcendens értékeknek is csak háromnegyede volt keresztény. A nyitott kérdésekben csak két egyén használt standard formulákat (pl. „szeretni Istent és embertársainkat”), a többiek egyéni válaszokat adtak. Ez megerősíti az intézmények leépülésének hipotézisét.

A kutatás eredményei alapján több hipotézis is megfogalmazható a társadalmi szinten végbement változásokra vonatkozóan.

Az első hipotézis szerint a hitek és értelmezések nagyobb mértékben változtak, illetve más változási folyamaton mentek keresztül, mint az értékek. Ezt arra alapozzák, hogy a válaszadók legalább 77 százaléka esetében változott a hit, 68 százaléknál az értelmezések és csak 61 százaléknál az értékek. Azok között, akiknél az értékekben történt változás, a legnagyobb az aránya a teljesen új meggyőződésűeknek.

A második hipotézis szerint a hitek és értelmezések egyre inkább pusztá elméleti konstrukciókká válnak, az értékek a hiteknél és értelmezéseknél szorosabban kapcsolódnak a mindennapi élethez. A válaszadók a „kevésbé ortodox” kifejezést elsősorban a hitükkel és értelmezéseikkel kapcsolatban használták, míg a „nézeteim elmélyültek” kifejezést főképp értékekkel kapcsolatban. A változás tartalmát tekintve az egyház tekintélyének megkérdőjelezése, a transzcendencia elfogadásának hiánya, a bizonytalanság és kétség különösen a hitekkel és értelmezésekkel kapcsolatban merült fel. Ezek alapján a harmadik hipotézis: minél lassúbb az egyes összetevők változása, annál szorosabb összefonódottságuk a mindennapi élettel, illetve a gyorsabb változások az összefonódottság csökkenő mértékét jelzik.

Feltevés szerint stabil társadalmakban az élet személyes eseményeit az általánosan elfogadott értelmezési rendszerek alapján magyarázzák. A végső jelentésrendszerben csak akkor áll be változás, ha a korábban uralkodó jelentések érvényüket veszítik. Ekkor a végső jelentésrendszerek, illetve bizonyos csoportok hitrendszerei nyilvános vita tárgyává válnak. A hitek és értelmezések valószínűleg kognitívebbek, mint az értékek, a nyilvános vita (tömegkommunikáció) különösen ezeket érinti. Tehát a hipotézis: a hitek és értelmezések annál inkább változnak, minél inkább megkérdőjeleződnek nyilvánosan (Thung ezzel kapcsolatban kiemelte a tömegkommunikáció szerepét). Az értékekben elsősorban az életstílus változása idéz elő változást.

A hatvanas–hetvenes években Hollandiában a változások hatására intézmények jöttek létre és szűntek meg az élet sok területén. A kérdés az, hogy ezek a folyamatok miképpen befolyásolták a vallás összetevőit: hiteket, értelmezéseket és értékeket.

Luckmann szerint a régi koncepciók speciális, valószínűleg eltűnőben levő történelmi vallásformához kötődnek, ezzel szeben Thung úgy véli, hogy a végső koncepciók változtak ugyan tartalmukban, de nem feltétlenül különülnek el az új formáktól. Luckmannnak az a megállapítása, miszerint a vallásosság új formái relatíve

rugalmasak és instabilak, a kutatás eredményei alapján elsősorban a hitekre érvényes. Az adatok szerint az értékek jól megalapozottak, folyamatosan elválnak a hitektől és értelmezésektől. Stabilitásukból arra következtettek, hogy folyamatosan új intézményes támogatottsághoz jutnak.

Az egyházak vonatkozásában az intézmények felbomlásáról beszélhetünk, amit a várakozásokkal ellentétben nem követett új intézményesülési folyamat. Ugyanakkor új vallásos formák jelentek meg, amelyek a hatvanas-hetvenes években kialakult kommunikációs és interakciós struktúra révén stabil, intézményesen támogatott formákká váltak.

Talán nem szorul bizonyításra, milyen fontos szerepük van a fent bemutatotthoz hasonló, feltáró jellegű kutatásoknak korunkban. A hagyományos kutatási eszközök csupán a változások egy bizonyos irányát képesek megragadni, így könnyen előfordulhat, hogy hamis képet festünk korunk vallásosságáról. Ez nem jelenti azt, hogy elvetendők a hagyományos módszerek, valójában e kétféle szemlélet mindegyikének van létjogosultsága a vallásosság kutatásában.

A vallásosság típusainak kialakítása

Egy másik fontos nemzetközi vizsgálat Yves Lambert francia kutatóssorozata, amelynek talán a legfontosabb eredménye az, hogy sikerült a világnézeti mezőny három fő típusát empirikusan is elkülöníteni. Ma már általánosan elfogadott ez a tipológia.

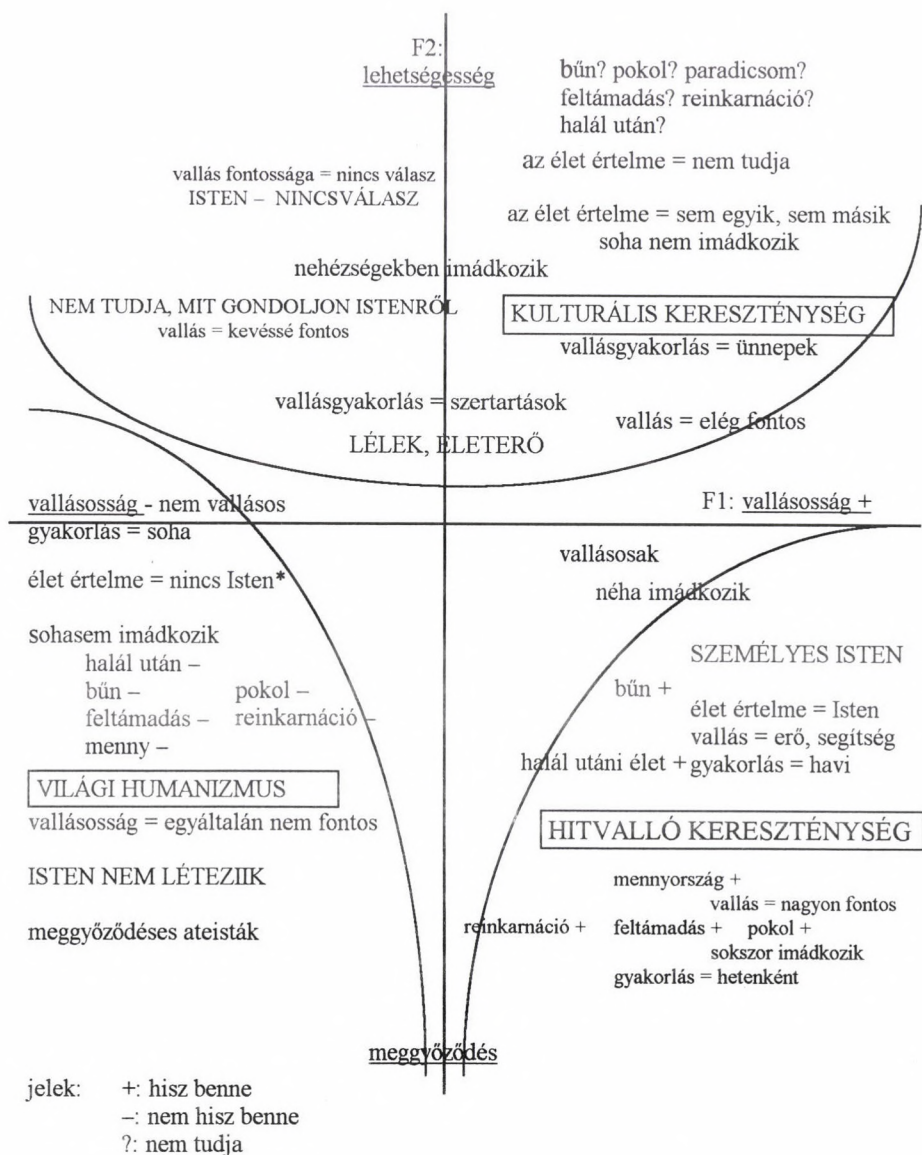
Lambert arra próbált magyarázatot találni, miért vallja magát katolikusként a franciák 80 százaléka, az egyre növekvő kétely és hitetlenség közepette.

A vallásosságra és egyházhoz kötődésre vonatkozó kérdésekre adott válaszokat a következő, hitre vonatkozó kérdésre adott válaszok szerinti bontásban vizsgálta meg:

„Ezek közül a választási lehetőségek közül melyik áll legközelebb az Ön hitéhez?

- Van egy személyes Isten,
- Van egyfajta lélek vagy életerő,
- Nem tudom,
- Nem hiszem, hogy létezik egy lélek, Isten vagy életerő”.

Faktoranalízis segítségével a következő három pólust különítette el⁷: a „hitvalló keresztényeket” rendszeres vallásgyakorlat, más keresztény hívekkel való kapcsolattartás jellemzi, az életnek isteni értelmet adnak (az életnek Isten léte által van értelme), a „világi humanizmushoz” a hitetlenek, vallásukat nem gyakorlók tartoznak, végül a „kulturális keresztények” csoportját bizonytalan hit és gyenge vallásgyakorlat jellemzi (lásd az alábbi ábrát).

A vallásosság Yves Lambert által megkülönböztetett típusai – az 1990-es értékrend-kutatás faktoranalízise alapján ($X_2 = 70\%$)

Forrás: Riffault 1994: 139.

* Az egyenlőségjel a megfelelő kérdésre adott válasza utal, jelen esetben ez azt jelenti, hogy nem hisznek Istenben, az élet értelmét nem hozzák összefüggésbe vele.

A legnagyobb a kontraszt a hitvalló kereszténység és a világi humanizmus között van, ez figyelhető meg a horizontális tengely mentén. A vertikális tengelyen a kételkedők csoportját állították szembe az előbbi két tisztább meggyőződésű csoporttal. A modell magyarázóereje nagy, $R=70$ százalék (megbízhatóságát növeli, hogy több empirikus kutatás adatai alapján ugyanez az eredmény adódott).

A személyes Istenben hívő katolikusok nagyon vallásos profilt mutatnak: 85 százalékuk vallásosnak tartja magát, többségük rendszeresen imádkozik (76%), az életet Isten léteivel értelmezi (63%) és hisz a feltámadásban (62%). 45 százalékuk legalább havonta részt vesz vallási szertartásokon.

Ha a „lélek vagy életerő”-re váltunk át, a transzcendencia háttérbe szorul. A kulturális kereszténységnek sikerült összeegyeztetni a megfoghatatlan transzcendens létét az emberi önállósággal és az egyháztól való függetlenséggel. Istenük inkább személytelen isten.

A „nem tudom” választ adók esetében az élet és erkölcs tekintetében egyre nagyobb önállóság fedezhető fel, ugyanakkor ennek a csoportnak az 58 százaléka még vallásosnak tartja magát, 84 százaléka fontosnak tartja a vallásos temetkezést.

A vallás nélkülieknél valamennyi fent említett arány alacsony.

A kutatók megállapították, hogy az utóbbi húsz évben folyamatos eltolódás figyelhető meg a hitvalló kereszténységtől a kulturális kereszténység, még inkább a világi humanizmus felé. Az, hogy az emberek még most is kötődnek a kereszténységhez, nagyobb családi eseményekkor ragaszkodnak az egyházi ceremóniákhoz, nem az intézményes egyház jelentőségének mércéje. A szertartások csak ünnepélyessé teszik a családi eseményeket. Ugyanakkor e cselekvések mögött mégis a transzcendencia látens elismerése jelenik meg: profán szertartások nem vehetik át a szerepét.

A koncentrikus modell (amely a rendszeres gyakorlótól halad a „perifériáig”, a nem gyakorlók és vallás nélküliek felé) alkalmazhatósága tehát leszűkül, elsősorban a katolikus integráció erősen strukturáló szerepét mutatja.

A tripoláris modell ennek jó kiegészítését adja. A modell kellően magyarázó erejű, de azért az egyes csoportok heterogének. A hitvallók csoportjába tartozik egy intenzíven gyakorló, nagyon egyházas idős alcsoport és egy függetlenebb, fiatalabb alcsoport. A kulturális csoportba a langyos keresztények, „összvallásosak” (minden vallásnak van értéke) és a közömbösek tartoznak, a világi pólust a szkeptikusok és a meggyőződéses ateisták alkotják.

A változás irányát jelzi, hogy a hitvallók határozottan idősebbek, mint a kulturális vallásosság képviselői. (Az előbbieket 29, az utóbbiak 63%-a 45 évesnél fiatalabb). Összehasonlítási alapot képezett még egy 1981-es kutatás, amelynek során azonban nem tettek fel kérdéseket az élet értelméről, a feltámadásról és az imádságról. Az Istenről való felfogás tekintetében gyenge eltolódás figyelhető meg a kulturális vallásosság felé, lényeges a katolikus valláshoz tartozók számának csökkenése.

Összegzés

A fentiekben a modern vallásosság megközelítésének három lehetséges útját mutatuk be. Noha ezek a modellek elsősorban az egyházi vallásosság szemszögéből vizsgálják a vallásosság kérdéskörét, és ezáltal kevésbé tudják megragadni az egyházon kívüli vallásosságot, mégis előrelépést jelenthet és a magyar vallásszociológia számára is hasznosnak mutatkozhat alkalmazásuk a vallásosság összetett jelenségének vizsgálatára.

A Magyarországon eddig végzett kutatások csak részben alkalmasak a vallási változások fent bemutatott elemzésére. Még a vallásossággal behatóbban foglalkozó kutatásokra is jellemző az egyháziassághoz valamilyen formában kötődő kérdések túlsúlya. (Vagy kimondottan egyházas vallásosságról van szó, vagy pedig a köztudatban egyháziassághoz kapcsolódó kifejezések használatáról.) Ez elsősorban a vallásosságot a legáltalánosabb szemszögéből, az értékek oldaláról megközelítő Mady Thung-féle modell alkalmazásánál jelent akadályt. Ennek megfelelően – mivel jelenleg kutatások másodelemzésével foglalkozunk – Magyarországra vonatkozó értékelhető eredményeket csak a másik két kutatás feldolgozásával kaphatunk. Idevágó következtetéseinkről a későbbiekben szeretnénk beszámolni.

Jegyzetek

¹ A vallásosság két szinten értelmezhető: az intézmények és az egyén szintjén. Ha a szervezett viselkedésből indulunk ki, a csoportok stabil, koherens valóságként írhatók le – itt kiesik a képből a változás problémája. Ha az egyénből indulunk ki, és azt vizsgáljuk, hogyan alkalmazkodik és szegül ellene a létező szabályoknak, és ez milyen változásokhoz vezet – nehéz lesz megragadni a társadalmi viselkedés szerveződését.

Ebből a szempontból nagy jelentőségűek azok az elméletek, amelyekben a két perspektíva egy dinamikus modellt alkot. Eszerint a társadalmi élet döntő pontja az emberek közti interakció, amelyhez „közös jelentésekre” van szükség. A szituációk meghatározása és értelmezése képezi a társadalmi életet strukturáló műveletek, szabályok, szokások alapját, melyek addig maradnak fenn, ameddig az interakciók stabil mintákat követnek, a résztvevők elismerik a meghatározásokat. A meghatározások és a struktúra közt szoros kapcsolat van. Az örökölt tradicionális meghatározások elfogadása a strukturális folytonosságot biztosítja, elvetésük a társadalmi struktúra változásához vezet. A meghatározások és a struktúra kapcsolata központi jelentőségű a társadalmi változások elemzése szempontjából, és ez áll a vallásra is.

² Berger és Luckmann hangsúlyozták, hogy az intézményes világot az ember teremti a cselekvések modellé merevedése, azaz a „habitualizáció” révén. Az ember és társadalmi világa ugyanakkor kölcsönhatásban állnak, így a társadalomnak három dialektikus, egymásra ható eleme különíthető el: a társadalom emberi termék – a társadalom objektív valóság – az ember társadalmi termék. Az intézmények fennállása véleményünk szerint abból a társadalmi elismerésből fakad, hogy valamely folyamatosan jelen levő probléma folyamatos megoldásának tartják.

- ³ Ez egyúttal azt is jelenti, hogy önkényes mintavétel történt. Így bár törekedtek arra, hogy korcsoport, nem és társadalmi osztályok tekintetében a minta a teljes népességre vonatkozó arányokat tükrözze, csak nagy körültekintéssel lehet a minta alapján általános következtetéseket levonni. A szerzők ezért figyelembe vették a rendelkezésükre álló reprezentatív kutatások eredményeit is.
- ⁴ A kérdőívet ezen összetevők szerint osztották fel, mindegyik blokk nyílt kérdésekből, állításokból (mindenki kiválasztotta azokat, amelyekkel egyetértett) és ellenőrző kérdésekből (lenne-e más állítás, ami jobban kifejezi a válaszadó meggyőződését) állt. A vallásos élmények empirikus kutathatósága felől kétségeik voltak, ezért e témához csak kísérleti, főképp nyílt kérdésekből álló blokkot állítottak össze. A vallásgyakorlatot (áhitatos cselekmények) is ekképp térképezték fel.
- ⁵ A vallási változás kétféle folyamathoz vezethet: egyrészt a végső valóság koncepciói és az élet értelmezései változhatnak tartalmukban, másrészt változhat ezek koherenciája. Ez szorosan összefügg az interakciós mintákkal. Az interakciós minták változása (pl. demográfiai változások, gazdasági növekedés esetén) befolyásolja a végső értelmezések jellegét. Thung példaként említ olyan kutatásokat, amelyek a „hitek” és a „végső értékek” elválásáról számolnak be. (Köztük magas korrelációkat csak a tradicionális vallásoknál találtak.) Ebből azt a hipotézist fogalmazta meg, hogy a vallás egy- vagy többdimenziós volta az idő függvénye. A vallás összetevői közt gyengülő kapcsolat az intézmények felbomlására utalhat, ami lehet, hogy új intézményszerűsítéshez vezet.
- ⁶ A felmérést csak egyszer végezték el. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a mintába olyan emberek tartoztak, akik a kutatást megelőző időszakban vallásos meggyőződésüket tekintve változtak. Így a kutatás önmagában is képet ad a vallásosságban végbement változásokról, hátránya azonban, hogy eredményei nem vagy csak nehezen általánosíthatók. Ezért fontos megvizsgálni más holland reprezentatív mintán végzett vizsgálatokat is.
- ⁷ A három pólus a következő válaszoknak felel meg: „személyes Isten”, „lélek vagy életerő”, „nem hiszem, hogy létezik valamilyen lélek, Isten vagy életerő”.

Felhasznált irodalom

- András I. 1996. Az egyház belső képe. *Vigília*, 5, 353–357.
- Berger, P. R.–T. Luckmann 1975. *A valóság társadalmi megformálása*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, VI. évf. 36.
- Glock, C.–R. Stark 1965. *Religion and Society in Tension*. Chicago
- Hajdu O. *A korrespondencia-analízis eredményeinek értelmezése*. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Statisztikai Tanszék. Kézirat.
- Kecskés, R.–C. Wolf 1993. Christliche Religiosität: Konzepte, Indikatoren, Massinstrumente. *Kölner Zeitung für Soziologie und Sozialpsychologie*, 2. 270–287.
- Lambert, Y. 1994. La religion... In: Héléne Riffault (ed.) *Les valeurs des français*. PUF, 123–162, Paris

- Lambert, Y.-G. Michelat 1992. *Crépuscule des religions chez les jeunes?* L'Harmattan, Paris
- Luckmann, Thomas 1967. *The Invisible Religion: The Problem of Religion in Modern Society*. New York: Macmillan
- Molnár A. 1988. Religious Tradition and Participation in Workshop in the 14-18 Year Old Agegroup. In: *Theory and Sociology of Religion*. Pécs, 53-57.
- Molnár A.-Tomka M. 1989. Ifjúság és vallás. *Világosság*, 4.
- Riffault, Hélène 1994. *Les valeurs des français*. Paris: PUF
- Szántó J. 1990. A vallásosság dimenziói egy szekularizált társadalomban. *Szociológia*, 3-4. 187-202.
- Terwey, M. 1994. Pluralismus des Glaubigens in der Diskussion. *ZA-Information*, 35, 47-69.
- Terwey, M.-A. L. McCutcheon 1994. Belief and Practice in the Unified Germanies. *ZA-Information*, 34, 111-133.
- Thung, M. A.-L. Laeyendecker-G. van Tillo-G. Dekker-Q. J. Munters-A. H. van Otterloo-P. H. Vrijhof 1985. *Exploring the New Religious Consciousness*. Amsterdam: Free University Press
- Tomka F. 1976. Az egyház folytonos megújulása és a tudásszociológia. *Vigília*, 5.
- Tomka M. 1973. A vallásosság mérése. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1-25, 122-135.
- 1977. A felekezeti arányok és a szekularizáció. *Világosság*, 4, 235-238.
- 1977. A vallási önbesorolás és a társadalmi rétegződés. *Szociológia*, 4, 522-535.
- 1977. A változó vallásosság mérésének problémái. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 4, 363-376.
- 1977. Vallásosak-e a vallásosak? *Világosság*, 12, 778-783.
- 1981. A vallásosság-nem vallásosság típusai. *Világosság*, 1, 10-17.
- 1985. A vallásosság változása - egy és több dimenzióban. *Kultúra és Közösség*, 5, 3-15.
- 1985. Változó vallás. *Kultúra és Közösség*, 1.
- 1989. A szekularizációs hipotézis. *Szociológia*, 2.
- 1990. A vallás mint változó rendszer. *Szociológia*, 3-4.
- 1990. A vallásosság dimenziói egy szekularizált társadalomban. *Szociológia*, 3-4.
- 1991. Magyar katolicizmus 1991. *OLI*

